

Şəbnəm CAVADZADƏ
Sebis.cavad@gmail.com

SATİRİK JURNALİSTİKANIN YARANMASINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

РЕЗЮМЕ

В результате появления и развития азербайджанской прессы анализ народного творчества и разработанных там предметов и идей привел к тому, что факторы, влияющие на создание сатирической журналистики, сформировали его.

Основным фактором, который привел к появлению и развитию сатирической журналистики, были фактические проблемы того времени. В результате исследования были исследованы и проанализированы текущие рекламные акции периода.

Ключевые слова: сатира, журналистика, фактор, развитие, проблемы.

SUMMARY

As a result of the emergence and development of the Azerbaijani press, the analysis of the folklore and the subjects and ideas developed there, it has been established that factors influencing the creation of satirical journalism have led to its formation and development.

The main factor that led to the emergence and development of satirical journalism was the actual problems of the time. As a result of the research, the current promotions of the period were investigated and analyzed.

Key words: satire, journalism, factor, development, problems.

Əsas Hissə

Mətbuat cəmiyyət həyatının mühüm bir hissəsidir. Cəmiyyətin bütün üzvlərinin informasiyaya ehtiyacı vardır. Bu ehtiyacda mətbuat tərəfindən ödənilir. Azərbaycanda milli mətbuatın yaranması keşməmeşli olmuşdur. O dövrün mübariz insanları milli mətbuat yaranmasına çətin də olsa nail olmuşdur.

Satirik jurnalistikanın yaranmasına səbəb olan amil əsasən satiranın güclü təsirindən bəhrələnərək şair və yazıçıların yaradıcılığında buna xüsusi yer verilməsi olmuşdur.

Satirik jurnalistikanın yaranmasını şərtləndirən bir sıra problemlər olmuşdur. İctimai problemlərin getdikcə qloballaşması, ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, siniflər arasında münasibətlərin kəskinləşməsi, şəhər və kənd arasında fərqin artması; elmə, texnikaya ehtiyacın artması, xürafatı elmlə bir yerdə var ola bilməməsi, millətin bölünərək bir qisminin elmə, yarısının xürafata yönəlməsi, qadın və kişi arasında fərqlərin mövcud olması, qadın hüquqsuzluğunun olması, yalançı din xadimlərinin, mollaların xalqı cəhalətə sürükləməsi, mənəvi dəyərlərə xor baxılmağa başlanılması, cəmiyyətdəki köhnə və yeninin düzgün qiymətləndirilməməsi, insanların düzü və əyrini görə bilməməsi, hiyləgərliyin və riyakarlığın getdikcə artması və s. bu kimi problemlər aiddir. Məhz bu problemlər satirik jurnalistikanın yaranmasına zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanda mətbuat yaranana qədər xalqın iqtisadi, siyasi və mədəni həyatı ilə bağlı məlumatlar satira vasitəsilə Tiflisdə çıxan rus dilli qəzetlərdə əks olunurdu. Bu qəzetlər siyahısına "Tifliskiye vedmosti", "Zakafkazski vestnik", "Novoye obozreniye" və başqa qəzetlər aiddir. Bu qəzetlərdə daha çox Azərbaycanın ədəbi həyatına dair məlumatlar öz əksini tapmışdır. İlk milli mətbuat isə Əkinçi olmuşdur. Bu qəzətdən sonra "Kəşkül" və "Ziya" qəzetləri işıq üzü görür. [9; s.120]

Satirik jurnalistikanın yaranmasından əvvəlki dövrdə Azərbaycanda bəzi jurnalistlərin yaradıcılığında və mətbu orqanlarda satiranın gücündən istifadə olunmuşdur. Satiranın nə dərəcədə güclü bir vasitə olduğu da o dövrün şair və yazıçılarının buna etdikləri müraciətdən açıq - aydın görünür.

Qasım bəy Zakirin satiraları dövrünün güzgüsü idi desək, yanılmazdır. Bu şeirlərdə insanların ağır həyatına səbəb olan bütün eybəcərliklərə işıq salınır, cəmiyyətdəki tiplər - ədalətsiz hakimlər, rüşvətxor məmurlar, "beli şallı", "saqqalı hənalı" hacılar, fırıldaqçı tacirlər, riyakar din xadimləri ümumiləşdirilərək tənqid atəşinə tutulurlar. Qasım bəy Zakir "Qarabağ qazisi", "Şuşa mollaları haqqında", "Üsuli və şeyxi təriqət mollalarının həcvi" kimi şeirlərində bu qəbildən olan yalançı din xadimlərinin iç üzünü açaraq onların əsl simasını xalqa göstərmişdir. [3; s.47]

Mütərəqqi ideyaların carçısı və tribunası olan "Əkinçi" elm, maarif və mədəniyyətin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafına, yeni tipli məktəblərin

yaradılmasının zəruriliyinə aid materiallar dərc edirdi. Bununla yanaşı O, həmçinin dini mövhumata, xürafata və cəhalətə qarşı kəskin çıxışlar da edirdi.

“Ziya” (“Ziyayi - Qafqaziyyə”) qəzeti türk dünyasının tarixində şərəfli yer tutan, özünə və dediyi sözə, işarə etdiyi fikrə hörmət qazandıran, türk ellərini maarif ziyası ilə işıqlandıran və isindirən mətbu orqanlarından biridir. Bu qəzetdə satirik yazıların işlənmə dərəcəsi o qədər də geniş deyildi.

“Ziya” qəzetinə nisbətən “Kəşkül” ün həm mövzu dairəsi geniş, həm də məqalələrin yazılış forması müxtəlif idi. “Kəşkül” həyatın hər sahəsindən məlumat verən zəngin materiallar “çantasına” bənzəyirdi. Qəzetə “Kəşkül” adı verilməsi elə bununla əlaqədar idi.

“Şərqi - rus ” qəzetinin redaktoru Məhəmməd ağa Şahtaxtinski idi. O, qəzetdə “Qəzetnəvis” imzası ilə öz dövrünün ən aktual məsələlərindən bəhs edən məqalələr yazmışdır.

Məhəmməd ağa Şahtaxtinski “Qəzetnəvis” imzası ilə yazdığı satirik yazılarda xalqın ictimai - siyasi həyatında, milli intibahında və maariflənməsi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır. Qəzetin səhifələrində maarifin təbliği, yoxsul kəndlilərin ağır vəziyyəti, mülkədar zülmü və istismarı, gerilik və cəhalətin tənqidi, dünyəvi elmlər, ana dili, qadın azadlığı və bir çox müxtəlif fikirlər öz əksini tapırdı. Seyid Əzim Şirvani eyni zamanda hədəfi düzgün seçən satira ustası kimi məşhurdur. Həssas qəlbli şair cəmiyyətdə müşahidə etdiyi, rastlaşdığı haqsızlığa biganə qala bilməmiş, bu eybəcərlikləri yüksək sənətkarlıqla qələmə aldığı satiralarında ifşa etmişdir. Kimlərdir incə ruhlu şairin ürək ağrısı ilə qələmə aldığı satiralarının tənqid hədəfləri? S.Ə.Şirvaninin satiralarında kəskin tənqid atəşinə tutduğu mənfi surətlərin qalereyası çox müxtəlifdir. Oxucu bu qalereyada sadə insanlara olmazın zülm verən bəyləri, mülkədarları, çar üsuli - idarəsinin dayaqları olan məmurları, şikayətçiləri süründürən ədalətsiz məhkəmə işçilərini, xalqı geriliyə sürükləyən, xürafat içində saxlamağa çalışan yalançı din xadimlərini görür.

S.Ə.Şirvani “Əkinçinin hadisəsi”, “Padşah və əkinçi”, “Şamaxının yeni vəziyyətindən şikayət”, “Şamaxı - Şirvan bəylərindən Əli Əsgər bəyə Şikayət”, “Yerdəkilərin göyə şikayəti”, “Köpəyə ehsan” kimi satiralarında dövrünün bu qəbildən olan tiplərini tənqid atəşinə tutmuşdur.

1918 - 20 - ci illərin satirik mətbuatı müxtəlif ideyaların carçısı olan “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələrindən faydalanaraq, azadlıq və istiqlal düşmənlərini, imperializmin müstəmləkəçilik siyasətini, geriliyi, cəhaləti və xürafatı satira atəşinə tuturdu. Satirik mətbu orqanlar xalqı elmi biliklərə yiyələnməyə və müasirləşməyə səsliyərdi.

1906 - cı ildə nəşrə başlayan və illər ərzində öncüllüyünü, bənzərsizliyini saxlayan “Molla Nəsrəddin” jurnalının ictimai mühitə təsiri çox güclü oldu.

Görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası Firidun bəy Köçərlinin fikrincə, “nöqsanlara gülmək yolu ilə müsəlman cəmiyyətini islah etmək” mollanəsrəddinçi təlimin baş xəttini müəyyən edir. Cəlil Məmmədquluzadənin

məsləkdaşı Ömər Faiq Nemanzadə molla-nəsrəddinçiliyi belə mənalandırırdı: “Molla Nəsrəddin” in gedəcəyi yol birdir ki, o da hər şeydən artıq öz qüsurlarımıza, öz üstümüzdəki ləkələrə, tərəqqiyə mane olan cahilənə adətlərimizə acı - acı gülüb, millətin səadətində çalışmaqdır”.

Molla-nəsrəddinçilik təlimi “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin anayasası, nizamnaməsi və əsasnaməsidir. Molla-nəsrəddinçilik - ictimai satira vasitəsilə mövcud cəmiyyəti yeniləşdirmək, məmləkəti irəli aparmaq deməkdir.

XIX və XX əsrin ən böyük ziyalıları öz yaradıcılığında satirayla məşğul olmuşdular. Bunlardan Ü.Hacıbəyov, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ə.Nəzmi, H.Vəzirov, Ə.Qəmküsar və başqaları olmuşdur.

XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyəti və ictimai fikrin inkişafında Ü.Hacıbəyovun mənalı həyat yolu, ictimai - mədəni, pedaqoji fəaliyyəti, ədəbi və musiqi yaradıcılığı xalqa əvəzsiz xidmətləri yüksək zirvədə durur.

Üzeyir bəy Hacıbəyov bədii yaradıcılığa publisistika ilə başlamışdır. O, “Kaspi”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, “İqbal”, “Yeni iqbal” qəzetlərində və “Molla Nəsrəddin” jurnalında “Ordan - burdan”, “O yan - bu yan” və s. başlıqlar altında “Ü”, “Filankəs”, “Behmankəs” və s. gizli imzalarla dövrün mühüm ictimai-siyasi, maarifçilik məsələlərinə dair çoxlu məqalə, felyeton və satirik miniatürlər dərc etdirmişdir.

Poeziyamızda “güldürən və ağladan” mövzulara həsr olunan satirik şeirlər o qədər də az deyildir. Mirzə Ələkbər Sabirin satira yaradıcılığının ideya - bədii xüsusiyyətləri də ilk növbədə məhz bu amillə müəyyən olunur. O, satiralarının böyük əksəriyyətini incə yumor hissi ilə qələmə almışdır. Lakin satiraların mahiyyətinə vardığında, ustalıqla ifadə olunmuş satiraltı mənalara qavradığında başa düşürsən ki, şair gülmür, əksinə onun qəlbindən qəm çayı axıb keçir.

Satirik şairin yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən satiralarının mövzusu məhz yaşadığı dövrün nöqsanları, qüsurlarına həsr olunmuşdur. Belə ki, avamlıq, savadsızlıq, mövhumat, qadın hüquqsuzluğu, rüşvətxorluq, təbəqə fərqlərinin mövcud olması və s. ictimai, dini, siyasi kimi mövzulara toxunmuşdur.

Böyük mütəfəkkir Cəlil Məmmədquluzadə müstəmləkəçiliyin barışmaz düşməni olmuş, kapitalist ölkələrində zəhmətkeşlərin imperializm özbaşınalığına qarşı çıxışlarını hər dəfə alqışlamışdır. O özünün “Xəlifələri”, “Axund ilə keşişin vəzi”, “Qarğa quzğunlar”, “Qatıq ağdırmı, qaradırmı?”, “Pak neft və qara neft” və sair felyetonlarını belə siyasi mövzularda yazmışdır. “Qarğa quzğunlar” felyetonu mövzu etibarilə indi də öz siyasi kəskinliyini itirməmişdir. Felyetonda İngiltərə və Amerika imperialistlərinin İran nefti üzərində bir - biri ilə “it kimi boğuşduqları” kəskin bir tərzdə ifşa olunur.

Haşım bəy Vəzirov “Məzəli” yalnız ümumi məsələlərdən yox, ölkənin daxili vəziyyətindən, şəhər həyatından da bəhs edirdi. Burada köhnəpərəstlər, avamlar, maarif və mədəniyyət düşmənləri, rüşvətxorlar, yalançı ruhanilər şiddətlə tənqid olunurdular. “Məzəli” də Əli Nəzmi, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqə Vahid, Cənnəti və s. qüvvətli qələm sahibləri iştirak edirdilər. Haşım bəy

Vəzirov həm də yaxşı bir yazıçı idi. O, “Döymə qapımı, döyərlər qapını”, “Evlənmək su içmək deyil”, “Xan - xan” adlı komediyalar yazmışdır. Bu komediyalarında köhnə adətlərə, ailə -məişət məsələlərində xəstə əhvali - ruhiyyələrə gülmüşdür.

Əliqulu Qəmküsar Azərbaycan mollaəsrəddinçi satirik ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsidir. Onun yaradıcılığı Mirzə Ələkbər Sabirin satirik şeir məktəbi istiqamətində yaranan ədəbiyyatda xüsusi yer tutur. O, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan realist - satirik şeirinin və publisistikasının böyük vətəndaşlıq cəsarətinə malik olan mübariz təmsilçisidir. Əliqulu Qəmküsar dövrün, hakim təbəqələrin təzyiqlərindən heç vaxt çəkinməmiş, ciddi satirik ədəbi sözü şax deməyi bacarmışdır. Pristavin simasında hakim təbəqələrin, ictimai quruluşun, müstəmləkəçilik siyasətinin tənqidinə həsr edilmiş satirası ədəbiyyatda sənətkarın vətəndaşlıq cəsarətinə nümunə sayıla bilər.

Əliqulu Qəmküsarin publisist məqalələri ədəbiyyatda Cəlil Məmmədquluzadənin satirik publisistika ənənələrinin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir. Qəmküsarin mahir qələmindən çıxmış “İrəvana səyahətim”, “Statistika”, “Şeytan fəhləsi”, “Tiryək”, “Metrik şahadətnaməsi”, “Qarğalar” və sair kimi publisistik məqalələri mollaəsrəddinçi satirik publisistikanı daha da zənginləşdirən əsərlərdir.

Ədiblərin əsərlərində gülüş üsulları, satirik üslub, bədii detal, adların təbiəti, satirik hekayədə gözlənilməzlik və uyğunsuzluq, komiklik, istehza, nadirə və qrotesk, süjet, xarakter və tip yaratma metodları, ideya - məzmununda gülüş kimi müxtəlif poetik komponentlərlə bağlı elmi - nəzəri araşdırmalar, əldə olunan nəticələr məhz poetika məsələlərinin tədqiqindən danışmağa əsas verir.

Satirada dövrün aktual ictimai - siyasi məsələlərinin işıqlandırılması məhz gərgin alim əməyin bəhrəsi idi. Satira şifahi xalq ədəbiyyatında güldürən və düşündürən qaravəllilərə daha çox yaxındır. Qaravəlli Azərbaycan folklorunun tarixən aktual janrlarından olmuşdur. Xalq yaradıcılığı məhsulu olan qaravəllilərin dili ümumxalq dili olub, xəlqiliyilə seçilir.

Xalq yaradıcılığının mövcud olduğu zamanlarda yazılı ədəbiyyatın yaranmağa yavaş - yavaş başladığı dövrlərdə də dövrün aktual problemlərinin işıqlandırılması diqqəti daim cəlb etmişdir. Buna görə də cəmiyyətdə olan nöqsanlar satirik jurnalistlərin ilham mənbəyi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov N. Azərbaycan satira jurnalları: 1906 - 1920 - ci illər. Bakı, 1968, 356 s.
2. Babayev B. Azərbaycan satira ustalarının süjet və tip yaratma metodları. // №4, 2009.
3. Əhmədov B. Azərbaycan satirasının inkişaf problemləri. Bakı: Elm, 2000, 296 s.

4. Hacıyev N. "Molla Nəsirəddin" in dili və üslubu. Bakı: Yazıçı, 1984, 267 s.
5. Üzeyir Hacıbəyli publisistikasının özünəməxsus cəhətləri: açıq tendensiya, kəskin satira, bədii keyfiyyət... // №9, 2014.
6. Nəcəfova Ş. Sabir əsərinin acı həqiqətləri. // №1, 2013.
7. Qasımov P. Kirpi: Satira - yumor jurnalı. Bakı, 2009.
8. Səma G. "Molla Nəsrəddin": ilk Azərbaycan satira jurnalı. // №4, 2018.
9. Vəliyev A. Azərbaycan mətbuat tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2009, 172 s.